

‘Het boek moet vol’ Poëtische epigrammen in Martialis boek I ▼

Vincent Hunink is universitair docent bij de opleiding GLTC aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

De Romeinse dichter Marcus Valerius Martialis (circa 40-circa 103) staat bekend als vlotte producent van vele honderden korte gedichtjes, waarin hij met van alles de spot drijft. Vunzige grappen, laag-bij-de-grondse aantijgingen, schilderachtige taferelen van ondeugd en kwaad in het Rome van de keizertijd: het is bij Martialis volop te vinden. Het lijkt wel of hij nooit eens serieus is en zich altijd verschuilt achter het masker van een clown.

Toch is er in zijn werk wel meer te vinden dan goedkope humor. Verspreid tussen het verbale vuurwerk treft de oplettende lezer ook verstilde portretten van jonge slaven of

liefdevol beschreven scènes van de rust op het platteland. Ook valt op dat Martialis, geheel in de traditie van de Romeinse satire, geregeld een moraliserende toon aanslaat. Daarnaast zijn er ook nogal wat epigrammen waarin Martialis reflecteert, of althans lijkt te reflecteren, over zijn eigen dichtwerk. Met een intussen al onmodieus geworden term spreken we dan van ‘poëtische’ gedichten. In deze bijdrage presenteer ik enkele van dat type gedichten, die allemaal afkomstig zijn uit Martialis’ eerste epigrammenboek, dat vermoedelijk is gepubliceerd aan het eind van het jaar 85 (Howell 1980,6).

Een enkel woord over de vorm van de vertalingen. De doorgaans lange verzen van Martialis (hexameters en/of pentameters) zijn hier soms weergegeven met telkens twee korte verzen per regel. Een distichon krijgt dan de vorm van vier korte, jambisch-trocheïsche verzen (met respectievelijk 3-3-3-2 heffingen), gezet als strofen. In andere gevallen houd ik het bij een meer traditionele vorm van twee regels met 6 respectievelijk 5 heffingen.

Ook de relatief korte hendecasyllabus, die in het Latijn 11 lettergrepen telt, krijgt per vers twee regels (met 3 en 2 heffingen). Maar in een wat langer gedicht als 1,35 zou dat weer te kortademig worden; daar heb ik de regels dan niet in tweeën gesplitst.

De ‘hinkjambe’ ten slotte, met de karakteristieke clash van twee ictussen aan het eind (bijvoorbeeld 1, 113 eerste regel: *Quaecúmque lúsi iúuenis ét puér quóndam*) is een beetje apart behandeld. Die krijgt hier de vorm van gesplitste regels (3+2 heffingen) mét een clash over de onderbreking heen. Het vergt wat gepuzzel om een equivalent te vinden, want je hebt er nogal zwaar geaccentueerde woorden voor nodig om het nog een beetje natuurlijk te laten klinken. Van hinkjamben word je als lezer snel moe. Gelukkig komen ze ook bij Martialis niet heel vaak voor.

Moderne bronzen buste van Martialis, gemaakt door de Spaanse beeldhouwer Juan Cruz Melero (1910-1986), evenals Martialis in Cordoba geboren (foto: Victor Manuel).

Opening

Hooggeëerd publiek! (1)

Hier is hij dan – u leest hem,
vraagt naar hem – :
de wereldwijd bekende
Martialis
met zijn spitse epigrammenboekjes!

Beste lezer, wat u
hem aan eer
en hulde gaf bij leven
en bewustzijn
krijgen dichters zelden
na hun dood.

Reclame (2)

Je wilt mijn boekjes bij je
hebben, overal?
Je zoekt gezelschap voor
een lange reis?

Dan koop ze! Dikke pillen
zijn het niet. Neem kisten
voor de Groten – ik pas
in één hand.

Maar waar ben ik te koop?
Ik geef die informatie.
Dwaal niet doelloos rond,
neem mij als gids:

de winkel van Secundus,
de geleerde, bij de
Vredestempel: dáár.
Bij Nerva's Forum.

Hogerop (3)

Lig jij liever, kleine bundel, in de winkels
van het Argiletum dan bij mij?

Je weet niet half, niet half hoe nuffig Rome is.
Ze hebben daar, geloof me, teveel smaak.
De neus wordt nergens zozeer opgehaald, bij jong
en oud, bij baby's: hoger dan giraffen!
Luid weerklinkt 'bravo!', jij strooit als diva kussen,
maar je wordt gejonast tot en met.
Toch wil jij geen correcties van je meester, niet
zijn strenge strepen door je grappen, nee,
'in hoger sferen' wil jij, flierefluiter, vliegen.
Hup dan. Maar je lag veel beter thuis.

Apologie (4)

Komt U, Caesar, soms
mijn boekjes tegen, frons
Uw wereldheersers-wenkbrauw
dan maar niet.

Triomfen viert U, maar
daar mogen geintjes bij:
een Winnaar wil best stof
voor grappen zijn.

De blik waarmee U dans
of pantomime beziet,
lees daarmee alstublieft
ook wat ik schrijf.

Vermaak kan door de beugel
als 't onschuldig is:
mijn teksten zijn gewaagd,
mijn leven deugt.

's Keizers antwoord (5)

'k Schenk jou een naumachie,
jij mij je poëzie?
"De plomp in" kun jij, Marcus,
met je boek.'

In de eerste vijf gedichten van de bundel staat Martialis' eigen dichtwerk centraal. Dat is misschien niet zo vreemd, aan het begin van zo'n bundel. Veel inkt is gevloeid over deze

openingsepigrammen. Zo wordt soms aangenomen dat gedicht 3 de originele opening was, en dat 1 en 2 er in een latere versie van de bundel nog voor zijn gezet. Zoals vaak is hierover weinig met zekerheid te zeggen, behalve dat we de gedichten nu krijgen aangereikt in de volgorde waarin ze staan. Dat Martialis in 1,1,2 naar zichzelf verwijst als ‘wereldberoemd’ (*toto notus in orbe*) is overigens best te verklaren. Voorafgaand aan het eerste epigrammenboek publiceerde hij namelijk zijn *Liber de Spectaculis*, ter gelegenheid van de opening van het Amphitheatrum Flavium (beter bekend als het Colosseum) in het jaar 80. Mogelijk verwijst gedicht 1,5 ook terug naar die bundel (in *Spectaculis* 24, 25, 26 en 30 gaat het duidelijk om een naumachie). Bovendien waren de gedichten uit boek 1 waarschijnlijk al in

omloop voordat de dichter ze als bundel uitbracht. ‘Wereldberoemd’ kan hier natuurlijk ook ironisch of cynisch zijn bedoeld.

Zelfverkleining

De schrijverij (16)

Soms goed, vaak matig, vaker slecht is wat hierin staat. Enkel zo, Avitus, krijgt men boeken.

Apologie (bis) (35)

Mijn verzen zijn te weinig serieus, zo klaag je luid, Cornelius, en niet perfect geschikt voor klassikaal gebruik. Maar ja, mijn boekjes zijn als mannen voor hun vrouwen: zonder lul niet leuk genoeg.

Moet ik soms ‘hup, van dattum!’ gaan beschrijven zonder woorden à la hup van dattum? Moet het Flora-feest gekleed gaan, mogen hoeren sjeke dameskleren aan? Voor vlotte epigrammen is de regel

echt onwrikbaar: ‘prikkelten verplicht’. Dus laat je serieusheid nu maar varen en vergeef mijn grappen alsjeblieft! Castreer mijn speelse bundels niet: geen ding zo stuitend als Priapus als eunuch.

De schrijverij (bis) (45)

Met louter topwerk blijft mijn bundel klein: verspilde moeite. Daarom liever ook wat vulsel.

Dichtersteden (61)

Verona vindt de verzen van Catullus klasse, Mantua is dol op Maro,

Aponus’ land ontleent aan Livius zijn faam (aan Stella en aan Flaccus ook!).

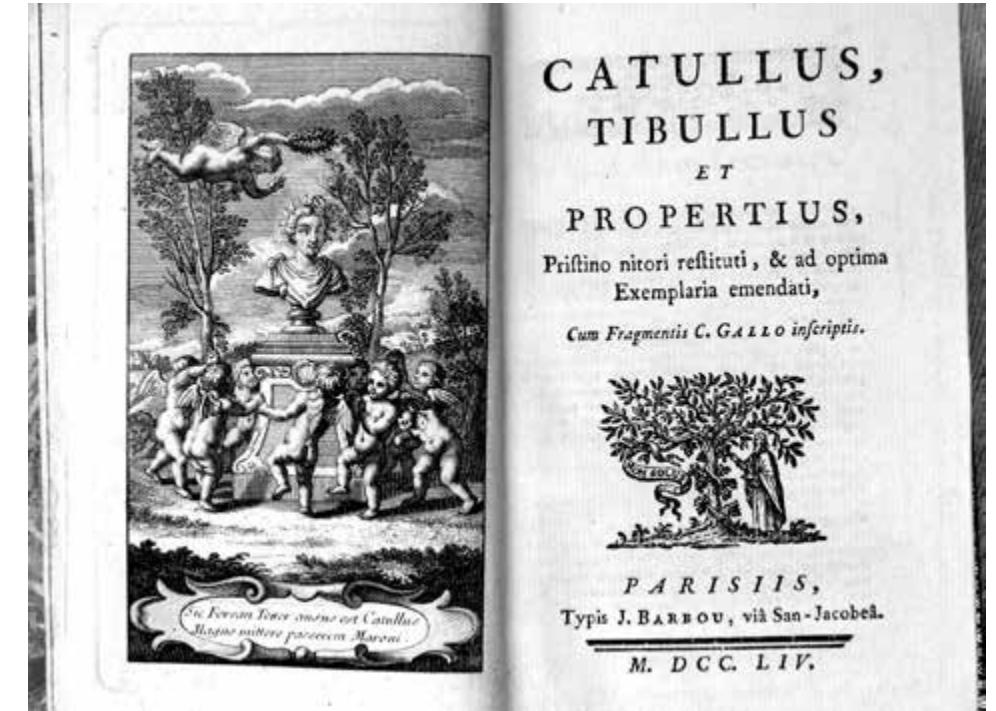
Apollodorus: favoriet van brede Nijl, en ‘Naso!’ klinkt het bij Sulmona,

beide Seneca’s en de enige echte Lucanus roemt ‘t welsprekend Córdoba.

En vrolijk Cádiz ziet haar Canius zo graag, en Mérida mijn Decianus.

Jij, Licinianus, zult de trots zijn, ik geen schandvlek van ons Bilbilis.

Typend voor Martialis’ poëzie is onder meer zijn neiging om geringschattend te spreken over zijn eigen dichtwerk. Het zijn maar versjes, ze stellen niet veel voor, het is maar vulsel, ‘het boek moet vol’ (vrij naar 1,16,2 *aliter non fit liber*). Intussen ziet de lezer vrij scherp dat deze dichter allerminst bescheiden is. De excuses voor broodschrijverij of middelmatig werk zijn maar rookgordijnen. Ze onttrekken aan het oog dat zich hier wel degelijk een dichter meldt met ambities. Hij wil carrière maken, beroemd worden. *Nihil novi sub sole*, wat dat betreft, alleen moet hij zich hullen in ironie en zelfrelativering. Of, vrij uitzonderlijk in de Romeinse literatuur, in zelfspot, zoals in de eerder aangehaalde 1,1 en 1,5. In zijn ‘apologieën’ komt hij wel met nadruk op voor het recht om schunnige grappen te maken en lijkt zijn felle toon ook tamelijk serieus. En hier en daar is de ambitie helder in de verzen te horen. In gedicht 61 zet Martialis zijn geboortestad in Spanje trots achteraan in een rijtje steden die door schrijvers beroemd zijn geworden (Canius en Decianus zijn vrienden van Martialis, van wie geen werk is overgeleverd. Apollodorus is een verder onbekende figuur). Het is een beproefde techniek: noem een serie grote namen en zet je

eigen naam er dan gewoon achter. Ovidius doet dat bijvoorbeeld in *Tristia* 4,10, 41-56, waar hij zichzelf plaatst achter Horatius, Vergilius en andere beroemdheden, in het bijzonder de drie coryfeeën van de Romeinse elegie:

...Ik zag Vergilius, meer niet; zoals het noodlot Ook vriendschap met Tibullus mij ontzei. Hij volgde Gallus op, Propertius voltooide De trits en ik was vierde in de rij. (Ovidius, *Tristia*, 4,10,51-54; vertaling Wiebe Hogendoorn)

De literatuur

Poëzie of retorica (76)

Beste Flaccus, die mijn dichtwerk voor mij won, jij, hoop en descendent van Padua, stel uit die Piëriden-zang met snarenspeel: geen van die zusters geeft je ooit een cent!

Een teksteditie uit 1754 van onder meer Catullus, Tibullus, Propertius en Gallus (*The McCure Art and Books Collection*).

Een dichter op een muurschildering in het Huis van Menander in Pompeii.

>> Restant van de zuilengalerij van het Forum van Nerva en een deel van de Minervatempel in Rome.

Wat vraag je Phoebus? Alle geld zit bij Minerva!
Zij is wijs en leent aan alle goden tegen rente. Niets komt van klimop van Bacchus, maar Athena's boom is vol en kleurrijk. Water heeft de Helicon en kransen, lieren, maar niets groots, alleen dat voos 'Bravo!'.
Wat zoek je op Parnassus of bij naakte nimfen?
't Forum is dichtbij en heel wat rijker!
Dáár klinkt muntgerinkel! Onze dichterzaaltjes horen louter kosteloos applaus.

Het literaire bedrijf (91)

Jij geeft je werk niet uit maar wraakt wel, Laelius, het mijne. Hou je kop of geef wat uit.

Poëzie van formaat (107)

Je zegt me bij herhaling, beste Lucius Julius:
'Schrijf nu eens wat groots!
Je bent een lapzwans!'

Geef mij vrije tijd, en wel zoals Maecenas ooit zijn Flaccus en Vergilius gaf.

Dan waagde ik mij aan werk dat eeuwen kan trotseren, om mijn naam te redden uit het vuur.

Op barre bodem ploegen ossen liever niet. Een rijke grond mat af maar 't werk is fijn.

Reclame (bis) (113)

Wat ik in mijn jeugd dichterlijk knoeide,

heel die verzentroep, vreemd nu voor me, kun je, als je tijd over hebt, je vrije uren haat lezer van me, kopen, ja, in Pollius' shop. Hij houdt al mijn rommelzooi leverbaar.

Wie Martialis' poëtische gedichten achter elkaar leest krijgt veel te horen over de dichter, zijn werk en zijn aspiraties, al dan niet in verholde, indirecte vorm. Maar de epigrammen laten ook aardige details doorschemeren van het literaire leven in Rome. Zo is er sprake van zaaltjes waarin dichters hun werk voordragen en blijken er zelfs winkels te zijn waar je kopieën van Martialis' bundels kunt kopen. De dichter maakt er hier en daar onbeschaamd reclame voor (dat doet heel modern aan). De zelfrelativerende toon is ook hier weer een duidelijk blijk van valse bescheidenheid. Daarnaast gaat hij geregeld tekeer tegen mensen die zijn werk voorlezen en publiceren op hun eigen naam, met steeds dezelfde verwijten van plagiaat en broodroof. En een vetpot is het bestaan als dichter tóch al niet, zoals epigram 1,76 in kleurrijke en geleerde termen schildert.

Slot

Reclame (ter) (117)

Elke keer, Luperkus, dat je mij ontmoet, zeg jij meteen:
'Ach zal ik eens een slaafje sturen voor een bundel van je epigrammen?
'k Lees die snel en stuur hem dan meteen aan jou retour!'
Ach nee, Luperkus, val je

slaaf niet lastig.
't Is heel ver tot aan
de Perenboom,
waar ik dan driehoog woon
(na lange trappen!).
Wat jij zoekt is in jouw
buurt verkrijgbaar.

't Argiletum ken je
ongetwijfeld.
Pal aan Caesars Forum
ligt een winkel
met de deuren vol van
advertenties,
die je snel een lijst
van dichters bieden.
Dáár ben ik te halen.
Vraag Atrectus,
winkeleigenaar:
uit 't eerste 't beste
muurgat trekt hij dan
een gladgestreken
luxueus verpakte
Martialis,
voor zeg vijf denarii.
'Zóveel ben je
echt niet waard!' Lupercus:
groot gelijk!

Meer dan honderd (118)
Honderd epigrammen
niet genoeg? Jij hebt dus,
Gaius, nooit genoeg
van rottigheid.

De laatste twee epigrammen in de bundel bevatten opnieuw enkele indirecte uitspraken over het eigen werk. Het zal ook wel geen toeval zijn dat *Martialis* zijn eigen naam in totaal twee maal in boek 1 noemt: aan het begin en aan het slot (1,2 en 117,17).

De motieven zijn intussen bekend, maar de toon is nog wat harder. Ja hoor, zegt de dichter sarrend, mijn werk is echt 'waardeloos'! En wie na een heel boek epigrammen nog niet tevreden is wordt door *Martialis* ronduit beledigd: kennelijk krijgt zo'n lezer maar geen genoeg van 'slechtheid' (*nil illi satis est, Caediciane, mali*). Die term *malum* zegt iets over het dichtwerk en de daarin overheersende, satirische thematiek, maar uiteraard ook over de lezer die zich daarin verlustigt. Zo eindigt boek 1 met een gemene uithaal naar het lezerspubliek. Overigens is in de vertaling de exotische, in het Nederlandse vers onmogelijke naam 'Caedicianus' stilzwijgend vervangen door 'Gaius'. Dat klinkt alledaagser, maar misschien komt de grap dan des te harder aan. Het thematiek van lezen en schrijven vervult duidelijk een belangrijke rol in *Martialis*' eerste boek, evenals de meer zakelijke kant van het dichterlijk bestaan. Ook in zijn latere epigrammenboeken komt *Martialis* met allerlei variaties op deze onderwerpen terug.

Beknopte bibliografie

Niklas Holzberg, *Martial und das antike Epigramm*, (Darmstadt 2002).
Peter Howell, *A commentary on book one of the epigrams of Martial* (London 1980).
Martialis, *Spektakel in het Colosseum*, bezorgd, ingeleid en vertaald door Vincent Hunink (Leuven 2003, 2008²).
Art L. Spisak, *Martial: a social guide* (London 2007).

De vertalingen in deze bijdrage zijn nog ongepubliceerd.

Mithras, de mysterieuze god ▼

De cultus van de van oorsprong Perzische god Mithras die van het einde van de 1ste tot het einde van de 4de eeuw n.Chr. floreerde in het Romeinse Rijk, spreekt al anderhalve eeuw tot de verbeelding van zowel historici als leken. In de loop der jaren is er veel onzin over de stierdodende god en zijn aanhangers verkondigd; de hierdoor ontstane misverstanden laten zich maar moeilijk corrigeren. Nagenoeg onuitroeibaar is het idee dat de Mithrascultus een van de belangrijkste concurrenten van het opkomende christendom was. Al in 1882 schreef de Franse historicus Ernest Renan dat de wereld mithraïstisch zou zijn, als het christendom een vroegtijdige dood was gestorven. Franz Cumont, de invloedrijke Belgische geleerde die de studie van de cultus aan het begin van de vorige eeuw op de kaart zette, heeft deze concurrentiegedachte nader uitgewerkt. Hij speculeerde dat het opkomende christendom uit rivaliteit veel van de Mithrascultus overnam. Het bekendste (en hardnekkigste)

voorbeeld van een dergelijke ontlening is de datum van ons kerstfeest, die terug te voeren zou zijn op de geboortedag van Mithras. In wetenschappelijke kring zijn deze en aanverwante ideeën al enkele decennia achterhaald. Terecht wijst men erop dat de Mithrascultus niet exclusief en competitief was zoals het christendom, zodat er geen sprake geweest kan zijn van een wederzijdse strijd. Alleen in de ogen van de christenen was er sprake van concurrentie. Tegen de tijd dat pagane culten zich realiseerden dat het christendom hen buiten spel wilde zetten, was de strijd feitelijk gestreden. Ook voor veel van de zogenaamde ontleningen ontbreekt bij nader inzien ieder bewijs. Zo was 25 december niet de geboortedag van Mithras, maar de dag waarop keizer Aurelianus in 274 n.Chr. de tempel van Sol Invictus in Rome wijdde. Hoewel Mithras soms vergeleken wordt met Sol Invictus, zijn zij niet één en dezelfde god en een tempelwijding heeft niets van doen met de geboorte van de god in kwestie.

Lucinda Dirven

Lucinda Dirven (1966) studeerde kunstgeschiedenis en theologie aan de Universiteit van Leiden en promoveerde daar in 1999 aan de Faculteit der Godgeleerdheid op een proefschrift getiteld The Palmyrenes of Dura-Europos. A Study of Religious Interaction in Roman Syria. Haar onderzoek concentreert zich op de godsdienst-geschiedenis in de late Republiek en keizertijd, meer in het bijzonder op de mysterieculen. Momenteel doceert zij Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

1. Overblijfselen van een mithraeum in de thermen van Ostia.